

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

REGIVÄRSIST KIRIKULAULUNI

Kuidas ja milleks kõrvutada vanu allkeeli

KRISTIINA ROSS

Võetagu vaid kätte ja tuldagu meie mittesaksa talurahva juurde ja kuulatagu ometi, kuidas nad oma ränkrasket tööd niihästi põllul kui ka kodus värsistatud lauludega leevendavad (kui hästi need kõlavad, sellest ei taha meie praegu rääkida); Et siit võib näha selle maarahva justnagu loomulikku kalduvust värsistamisele, siis saab ja tuleb neid ka seda lihtsamini veenda, et nad need Jumala kiituseks värsssidesse seatud laulud vastu võtaksid...

Georg Salemann, Heinrich Göseken, Martin Gilläus (LR 1656: [9–10])

Motos toodud sõnadega tõrjuvad esimese värsistatud lauluraamatu tõlkijad mõningate oma kolleegide arvamust, nagu ei oleks eesti keelt võimalik värsssidesse panna. Kinnitades, et keegi jesuiit olla juba varem avaldanud värsistatud vaimulikke laule, usuvad tõlkijad ühtlasi, et eestlastel on loomulik kalduvus värsistamisele, mida tõendavat nende oma laulud, mis, tõi küll, ilmselt tõlkijate meelest eriti kunstipäraselt ei kõla. Siiski avaldavad nad lootust, et see loomulik kalduvus peaks ka vastvärsistatud luterlikud kirikulaulud maarahvale omaseks tegema. Nagu hilisemast teada, saidki kirikulaulud eestlastele lähedaseks, kuid seda regivärsilise rahvalaulu hinnaga. Kirikulauludega sissetoodud silbilis-rõhuline lõppriimiline luule tõrjus regivärsi välja. Laenatud vormi võttis omaks kogu XIX sajandil tekkinud eesti kunstluule.

XIX sajandil sündinud moodsat eesti rahvuskultuuri saab käsitleda kultuurinihke tulemusel tekkinud hübriidkultuurina, milles põimusid kokku sakslaste vahendatud (kirjalik) euroopalik kultuur ja vana (suuline) pärimuslik omakultuur. Sealjuures võeti uus sakslaste vahendatud kultuuritüüp esimese hooga üsna puhtalt üle ja omalt poolt lisati õige vähe. Põhjused olid teadagi sotsiaalpoliitilises ajaloos, selles, et eestlased kristianiseeriti vallutuse teel, mistõttu keskajal ei tekkinud eesti emakeelset vaimulikku eliiti, kes hiljem võinuks hakata tegelema kristluse uute suundade kõrval ka renessansi, humanismi, valgustuse jt ideede eesti keelde kodustamisega. See kõik jäi kuni XIX sajandini (peamiselt) saksa emakeelega pastorite teha. Isegi rahvuse ärkamiseks vajalikud rahvusromantilised ideed tuli eestlastele kohaldada sakslastel. Eestlaste rahvuslik ärkamine XIX sajandil oli siinse baltisaksa kultuuri-ruumi sündmus. Seega on igati ootuspärane, et selle sündmuse tulemus, sel viisil ärganud (või, sakslaste poolt vaadatuna, äratatud) uusaegne rahvuskultuur osutus väga saksapäraseks.

Ainuke vaieldamatult genuiinne osa eesti kultuurist tundub olevat eesti keel. Paraku koosneb eesti keelgi kahest algest, millest üks on tagasi viidav pärimusliku suulise kultuuri tekstideni, aga teise, keele normitud ja kirjaliku kuju, löid needsamad saksa pastorid, kes kultuurinähtusi siia üle kandsid. Pidades moodsa eestikeelse kultuuri tekkeajaks XIX sajandi teist poolt, mil emakeelsed eestlased võtsid sakslaste loodud eesti kirjakeele üle ka selle aktiivsete loojatena ning hakkasid seda keelt kasutades ise oma kirjakultuuri edasi arendama, tasuks kogu protsessi tagamaadena uurida just varasemat aega, mil kumbki allkeel, üks *v e l* ja teine *j u b a*, suhteliselt suveräänsetena ja teineteisest sõltumatult eestlaste teadvuses kõrvuti elasid. Niisiis tuleks fookusesse võtta XVIII sajand. Ning eeldades (keelerelativistidele toetudes ja Heideggeri kujundeid kasutades), et keel on rahvuse olemise koda ja keele olemus avaldub luules, peaks kogu moodsa eesti rahvuse ja kultuuri tekke-mehhanismide mõistmiseks kõrvutama just varasemaid luulekeeli. Tähendab, suulist pärimuslikku talupojakultuuri esindavat regivärsi keelt ning sakslaste toodud kirjalikku ja kristlikku kultuuri esindavat kirikulaulude keelt. Kumbki allkeel puudutas XVIII sajandil enam-vähem kõiki eesti keele kõnelejaid ja ühtaegu nii kajastas kui ka mõjutas kogu nende mõttemaailma.

Regilaulu olulisuses eesti omapõhise kultuuritüübi kajastajana pole ilmselt vaja kedagi veenma hakata. Kirikulaulude kunagine tähtsus ja tähendus võib tänapäeva ilmalikustunud vaatenurgast vaadates olla küsitavam. Siin-ses käsitluses lähtutakse veendumusest, et sakslaste vahendatud euroopaliku kultuuri omaksvõtmisel oli just kirikulaulul otsustav roll. Keerulisematest sakslaste tõlgitud tekstitüüpidest (perikoopidest ja Piiblist endast) said eestlased tõenäoliselt kuni XVIII sajandi lõpuni osa peamiselt passiivse kuulaja rollis, kui kirikuõpetaja teksti ette luges. Katekismuse ja palveraamatu tekste õpiti küll pähe ja öeldi vajadusel üles, ent pole teada, kas ja kui palju neid tekste ise tegelikult korrati. Seevastu kirikulaule laulsid eestlased luterliku koguduse liikmetena igal pühapäeval ja suuremate pühade aegu jumalateenistusel kindlasti aktiivselt kaasa. Päheõpitud ja ise kaasa lauldud teksti kaudu pidi uus keel ja mõtlemine kõige järjekindlamalt päralt jõudma. Nõnda said kirikulaulud omamoodi sillaks euroopaliku kirjakultuuri tegelikul jõudmisel talurahva teadvusse. Lauludel oli suur mõju eestlaste mentaliteedi kujunemisele (Paul 2002), samuti kogu eesti kirjakeele arengule ning XIX sajandil tekkiva eesti kunstluule vormikaanonitele.

1. Kahest allkeelest ja nende korpustest

Kummagi allkeele osas tekib niisuguse küsimuseasetuse korral probleeme. Regivärssi ja selle keelt on küll üsna põhjalikult uuritud, kuid siin tekitab küsitavusi materjali valik: kuidas tekitada sobiva suurusega tekstivalimik, mida oleks XVIII sajandi kirikulauluga kõige otstarbekam kõrvutada. Kirikulaulu korral on tekstikorpuste võimalik valik lauluraamatu väljaannetega põhijoontes ette antud, kuid kirikulaulu keel on seni praktiliselt täiesti uurimata.

1.a. Regivärsist ja selle keelest

Regivärsi osas saab kõigi keeletasandite kõrvutamisel toetuda varasematele uuringutele. Regivärsi luulevormi ja prosoodiaga siinses arutluses otseselt ei tegelda, taustsüsteemi tekitamiseks vajaminevad üldistused tuginevad 1969–1974 ilmunud regivärsilise rahvalaulu antoloogia ülevaatele (Laugaste 1974) ja Mari Sarve hilisematele täiendustele (Sarv 2008). Regivärsi sõnavara alalt on olemas Juhan Peegli (2004) nimisõna poetiliste sünonüümide uuringud ja Kanni Labi verbi semantika alased käsitlused (Labi 2006) ning kitsama fookusega kirjutisi. Regivärsi morfoloogiat on põhjalikult analüüsinud Juhan Peegel (2006 [1954]). Süntaksi alalt on kõige kapitaalsem Helle Metslangi (1978) regilaulu värsiparallelismi vaatlus.

Omaette probleemiks jääb aga muidugi analüüsimiseks kättesaadava regivärsi vanus. Teatavasti on laulutekstid kogutud peamiselt XIX sajandi teisel poolel. XVII sajandi lõpust on säilinud ainult kahe teksti üleskirjutus, XVIII sajandist samuti üksikuid (Tedre 1974). Seega pärineb valdav osa üleskirjutusi ajast, mil kultuurinihe, mille tekkemehhanisme siinses käsitluses visandada üritatakse, oli juba toimunud. Rahvalaulude keel sisaldab siiski vanu jooni, mis on seletatav „vana rahvalaulu värsimõõdu ja viisi rütmiga, samuti ka traditsioonilise poetilise kujundi loomise ning kompositsioonivõtete süsteemiga, mis kord väljakujunenuna tegi vajalikuks ka vastava keelelise vormi säilimise või taaskasutamise vanade olemasolevate eeskujude järgi” (Peegel 2006 [1954]: 219). Paljud neist arhailistest keelenähtustest, mida XIX sajandil üles kirjutatud tekstidest leida võib, olid kõnekeelest tõenäoliselt kadunud juba XVII sajandil. Teisalt sisaldavad hilised üleskirjutused vormi konservatiivsele kaitsele vaatamata paratamatult mõisteid ja mõttekäike, mis XVII või XVIII sajandil oluksid mõeldamatud. Laulutüübiti võib uue teksti osakaal olla erinev. Näiteks nekrutilaulud kajastavad tervikuna XIX sajandi tegelikkust, sisaldades siiski hulgaliselt varasemast pärit vormeleid. Niisiis ei peegelda olemasolevad regivärsiliste rahvalaulude üleskirjutused kindlasti mitte üksüheselt XVII–XVIII sajandi talupoegade kõneldud keelt, kuid annavad *summa summarum* ometi parima võimaliku ettekujutuse tollasest pärimuslikust keeleteadvusest, milles nende lauljad elasid. Ehkki iga regilauludes leiduva keelelise seiga diakroonilisel hindamisel tasub olla ettevaatlik.

Käsil oleva uurimuse tarvis on regilaulust tekitatud tekstikorpus 1969–1974 ilmunud regivärsilise rahvalaulu antoloogia (ERLA) Eesti Kirjandusmuuseumis sisestatud versiooni põhjal. Materjali hõlmatavuseks on praegu töödeldavasse korpusesse haaratud ainult keskmurde alale jäävate kihelkondade laulud. (Keskmurde valimisel lähtuti võimalikult heast võrreldavusest,

kuivõrd kirikulauludest on võrdlemiseks võetud põhjaeestikeelne versioon.) Korpuse analüüs on hetkel pooleli, katseversioonina on Ahti Lohk programselt töödelnud esialgu Ambla laulude osa.

1.b. Kirikulauludest ja nende keelest

Kirikulaulu keelt mõneti mõistetavail põhjusil korralikumalt uuritud ei ole. Nõukogude okupatsiooniajast, mil kirikulaulu uurimine oli ideoloogiliselt taunitav, on siiski olemas alustrajav ülevaade esimesest riimilisest lauluraamatust (Soosaar, Masing 1999 [1956]), kuid otseselt keelelisi küsimusi jõutakse selles puudutada vaid riivamisi. Viimase kahekümne aasta jooksul on eestikeelsete kirikulaulude ajaloost puhanguti juttu olnud seoses uusima lauluraamatu (1991/1992) kümnenda ja kahekümnenda aastapäevaga. Kirikulaulude keeleprobleematikat vaatleb aastapäevadega seoses ilmunud kirjutistes kõige lähemalt Siret Rutiku (2001), käsitledes laulude tõkelisust. Paraku keskendub ta uuemale tõkeloole ning koondab kogu varasema arengu XVI sajandist kuni aastani 1900 üheks, eestikeelse kirikulaulu tekkelugu hõlmavaks perioodiks (Rutiku 2001: 47).

Siinses käsitluses püstitatava küsimuse tarvis oleks aga vaja lähivaates analüüsida tõlgete keelelist arengut just alates esimesest värsistatud lauluraamatust 1656 kuni XVIII sajandi pietistliku lauluraamatuni. 1656. aasta lauluraamatule eelnenud perioodist on säilinud ainult proosatõlkeid, mis oma keelise kohmakuse tõttu ei saanud koguduse hulgas arvatavasti eriti populaarsed olla. Kuigi leidub kaudseid viiteid selle kohta, et varemgi oli olemas ladusamaid tõlkeid, on esimesed analüüsitavad värsstõlked leitavad siiski alles 1656. aasta lauluraamatust. Kirikulaulude keelt analüüsides tuleb arvestada tõlgete ajalise dünaamikaga, sest esimesest värsstõlkest kuni XVIII sajandi pietistliku tõlkeni teisenes laulude tõlkekeel oluliselt. 1656. aasta tõlge oli vormiliselt silmapaistvalt ladus. Martin Opitzi õpetuse jälgedes on siin kõik kirikulaulud tõlgitud laitmatult regulaarsesse jambilisse või trohheilisse värsimõõtu ja seatud võimalikult puhastesse riimidesse. Tõlkijad olid oma saavutuse üle väga uhked (Soosaar, Masing 1999 [1956]: 75–78). Eessõnas rõhutavad nad, et nende tõlge on paremgi kui saksa originaalid, milles esineb palju ebapuhtaid riime ning aetakse tihti värsijalgu segi, nii et jambide asemel võivad olla trohheused ja vastupidi. Selles osas ongi neil õigus, sest XVI sajandi varaprotestantlikud saksa laulud ei tundnud veel Opitzi rangeid reegleid, kuid eesti kirikulaulude värsstõlge suruti tervenisti XVII sajandi keskpaiga luuleideaalidele vastavasse jäigalt regulaarsesse värsimõõtu. Paraku saavutati üliladus vorm keelise tehiskkuse hinnaga. Sellele vaatamata olid laulud nüüd kergesti lauldavad ja jäid arvatavasti ka hästi pähe, sest kujundikeelelt olid need esimesed tõlked selged ja riimisõnadeks olid sageli sisulised võtmesõnad. Sajandi lõpul hakkas laulude tõlkekeel tasapisi teisenema. Keelereformijad Adrian Virginius ja Johann Hornung püüdsid tehiskkust lauludest välja tõrjuda. Laulud muutusidki keelelt loomulikumaks, kuid selle hinnaks oli nüüd omakorda kujundite ähmastumine ja riimide limestumine. Meetriline ladusus siiski säilis. Sellisena olid ka Põhjasõja-järgse pietistide kokkupandud lauluraamatu tõlked kergesti päheõpitavad ning levisid mitmetes kordustrukides jõudsalt.

Käsil oleva kõrvutuse tarvis koostatava kirikulaulu ajaloolise konkordantsi loomiseks on seisuga mai 2015 sisestatud ühtekokku kuue lauluraamatu

tekstiversioonid (LR 1656, 1673, 1685, 1690, 1694, 1727). Esimese lauluraamatu tõlked ilmusid teatavasti enam-vähem muutumatul kujul veel 1673. ja 1693. aastal, mis tähendab, et vähemalt sajandi lõpuni olid need põhjaeestikeelsed versioonid mingil määral levinud. 1685. aasta lauluraamat sisaldab nendesamade tõlgete lõunaeesti keelde kohendatud vasteid. Selle lauluraamatuga oli seotud ka Adrian Virginius, kes hiljem siiski tunnistas, et tõlked ei saanud kuigi head, ning kritiseeris koos Johann Hornungiga kõiki seniseid tõlkeid teravalt. 1690. aasta lõunaestikeelne lauluraamat sisaldabki Adrian Virginiuse toimetatud versioone ja uusi tõlkeid. 1694. aasta lauluraamat pakub keeleuuendajate põhjaestikeelse variandi. Pärast Põhjasõda andsid pietistlikult meelestatud literaadid välja oma põhjalikult toimetatud ja uuendatud lauluvalimiku, mille esimene trükk ilmus 1721. Siinsesse laulukonkordantsi on valitud selle veidi hilisem, 1727. aastal ilmunud kordustrükk.

Nagu rahvalaulu keel, nii on ka kirikulaulude eesti keel üsna kaugel sellest keelest, mida XVII ja XVIII sajandil tegelikult kõneldi. 1656. aasta lauluraamatu ja selle kordustrükkide keel oli tõenäoliselt ka tõlkijatele endile paiguti arusaadav ainult saksa originaale tundes. Talurahvale olid need tõlked ilmselt tervikuna raskesti mõistetavad, kuid võisid oma ladusa rütmi ja põnevate riimidega avaldada seda sügavamat muljet. XVIII sajandi pietistliku lauluraamatu keel oli eesti koguduse liikmetele arvatavasti juba enam-vähem mõistetav ning kirikulaulu oletatava kõrge prestiiži tõttu tajuti seda arvatavasti kõrge ja üleva keelevariandina.

Võrdluseks rahvalauluga on seni lemmatiseeritud ja analüüsitud kaks põhjaestikeelset lauluraamatut: LR 1656 ja 1727. Edaspidi on kavas lisada konkordantsi ka mõni kogu vennastekoguduse laule, mis said rahva seas eriti populaarseks alates 1740. aastatest. Värsitehniliselt näivad need olevat muude kirikulaulude tõlgetega sarnased, kuid kasutatud kujundikeelelt ja sõnavaralt eriilmelised.

2. Eri keeletasandite võrdluse võimalused

Keelesüsteemi erinevad tasandid pakuvad erinevaid võrdlemise võimalusi ning ka nende kõnekus kultuurinihke aspektist on mõneti erinev. Serva pidi on kõik tasandid muidugi seotud küsimustega luulevormist, mida kumbki allkeel esindab (regivärss *versus* silbilis-rõhuline stroofiline luule), ning asjaoluga, et mõlemal juhul on tegemist laulmiseks mõeldud tekstiga. Siinses arutluses püütakse sellest laiast ning kahtlemata olulisest teemaderingist siiski mööda vaadata ning jäetakse prosodia tasand täiesti kõrvale. Ka kõiki muid keeletasandeid üritatakse käsitleda ainult kitsast lingvistilisest aspektist, luule- ja lauluvormi poolt ette antud piirangutele ainult äärmisel vajadusel riivamisi viidates.

2.a. Sõnavara

Kõige kergemini saab võrrelda eri allkeelte sõnavara. Muidugi on omaette küsimus, kuipalju sõnavaragi lingvistilises mõttes keele juurde kuulub, kuipalju kajastab pigem mõttemaailma ja teemasid, millega tegeldi. Aga selle piiri ajamine ei ole käesoleva kirjutise asi.

Lihtsaim viis kahe allkeele sõnavara kõrvutamiseks on koostada kummagi keele korpus ja teha selle põhjal sagedussõnastikud. Toorel kujul on sagedussõnastikud praeguseks olemas 1656. ja 1727. aasta lauluraamatutest. Rahvalaulu osas on, nagu eespool öeldud, praeguseks olemas sõneloendid kogu ERLA korpusest, pooleli on keskmurde valikkorpus ning katseliselt on lemmatiseeritud ja morfoloogiliselt analüüsitud Ambla rahvalaulud. Senised katsetused näitavad, et ükskõik mil viisil kõrvutavaid sagedussõnastikke koostada (kas sõnesageduse põhjal või lemmatiseeritud algvormisageduste alusel), tulemus on üsna ühesugune ja kõnekas, näidates ilmekalt, kui erinevatesse mõistemaailmadesse vaadeldavad tekstitüübid kuuluvad.

Näiteks sõnesageduste järgi on rahvalauludes (kogu antoloogia korpuse põhjal) 10 kõige sagedamat noomenivormi *kodu, neiu, küla, ema, isa, linna, karja, mehed, velle, veli*, kirikulauludes (LR 1656 versiooni järgi) *jummal, jumla, jssand, taiwa, hedda, jesu, sanna, jssa, südda, poick*. Lemmatiseeritud sagedusloendid annavad (analüüsitud osades) väga lähedase tulemuse. Rahvalauludes on (Ambla laulude põhjal) kõige sagedamad noomenid *mees, maa, pea, vend, kodu, naine, neiu, puu, päev, poiss*, kirikulauludes (LR 1727 põhjal) *jumal, Jeesus, arm, süda, patt, taevas, surm, meel, häda, suur*. Juba needki loendid näitavad üheselt liikumist rahvalaulude maisest ja argisest kodumiljööst, milles toimetavad omavahel suhestatud inimesed, kirikulaulude abstraktsesse taevasesse sfääri, mis on keskendunud Jumalale ja tema heakskiidu või hukkamõistu ärateenimisele.

Need põgusadki sagedama sõnavara kõrvutused sobivad hästi kokku sellega, mida Walter Ong väidab suulise ja kirjaliku kultuuri erinevuste kohta laiemalt, rõhutades suulise kultuuri seotust igapäevase elu ja konkreetsete situatsioonidega vastanduses kirjaliku kultuuri abstraktsetele konstruktsioonidele ja üldistustele (Ong 1982: 42–57).

2.b. Sõnaliigid

Keelele mõnevõrra lähemale viivad sõnaliiki arvestavad märksõnaloendid. Näiteks kui vaadata, kuipalju leidub kummaski algkeeles 30 kõige sagedama noomeni seas adjektiivide, siis selgub, et rahvalaulus on neid (üldkorpuse automaatselt töödeldud osa järgi) tervelt kümme (*hall, hell, kallis, kuri, lai, must, noor, pikk, suur, vana*), kirikulaulus (LR 1727 põhjal) ainult viis (*suur, püha, armas, kallis, õnnis*). Toodud loeteludes ei ole arvestatud adjektiivide esinemisvõimet substantiivi funktsioonis, mis on omaette probleem mõlemas allkeeles. Kuid igal juhul on sellest põgusast kõrvutusest ilmne, et rahvalaulu keel on üldiselt konkreetsem, tajupiltidel põhinev, kirjeldav ja varjundirohkem, kirikulaulu keel seevastu abstraktsem, argumenteeriv, väitev ja veenev. Adjektiivide rohkus rahvalaulus on kooskõlas Helle Metslangi sedastusega, et rahvalaulu järelevärsides lisataksegi sageli uusi adjektiivide (Metslang 1978: 170). Samuti sobib rahvalaulude adjektiivirohkus taas kokku ka Ongi vastandusega, mille kohaselt suuline kultuur on küllaselt kuhjav ja kasutab palju täiendeid, samal ajal kui kirjalik tekst kaldub olema säästlikult lineaarne (Ong 1982: 38–41).

Verbide ja isegi verbi pöördeliste ning käändeliste vormide omavaheline suhe on kirikulauludes (LR 1727 põhjal) ja rahvalauludes (Ambla katsekorpuse põhjal otsustades) väga sarnane. Arvestades Metslangi sedastatud seaduspära, et rahvalaulu järelevärsidest jääb tavaliselt välja just tegevust märkiv verb (Metslang 1978: 162) ning et lüürilikes lauludes on isegi peavärsid sageli

nominaalne (Metslang 1978: 171), on see mõneti üllatav. Ilmselt on verbivormide tagasihoidlik osakaal kirikulauludes seletatav mingite muude põhjustega või ei ole katsekorpus olnud piisava suurusega. Igatahes vajab verbivormide ja ka kõigi siin mainimata sõnaliikide esinemus kummaski allkeeles veel lähemat uurimist.

2.c. Mõisted ja kujundid

Kvantitatiivne analüüs palju kaugemale minna ei lase, ent täpsem kvalitaatiivne analüüs võimaldaks uurida ka sõnadega tähistatud mõistete sisu ning selle muutumist. Keele ja kirjanduse piiripealse nähuna tasuks kõrvutada kummaski allkeeles kasutatud kujundeid. Juhan Peegli rahvalaulu poeetiliste sünonüümide käsitlese näol on siin massiivne võrdlusalus genuinsete kujundite osas olemas. Varaste kirikulaulude kujundikeel on paraku praktiliselt uurimata. Eriti põnev oleks kõrvutuses saksa originaalidega jälgida, kuid võrd kujundeid on eri aegadel tõlkes säilitatud, asendatud või lihtsustatud. Senine juhuvaatlus on jätnud mulje, et igatahes 1656. aasta lauluraamat on väga rikka kujundikeelega ning vähemalt üks kujund (*põrgukonn* kuradi sünonüüm) on riimsõnana juurdegi tekitatud (Ross 2013). Uku Masing mainib ka Püha Vaimu sünonüüm) kasutatud *taevakana* (Soosaar, Masing 1999 [1956]: 86), kuid see ei esine mitte kirikulaulu tõlkes, vaid Johan Sebastian Markardi eestikeelses tervituslaulus lauluraamatu alguses ega ole, erinevalt *põrgukonnast*, ilmselt rahvasuhu jõudnud. Hiljem näib kujundlik teravus tõlgetes mõneti tuhmuvat. Veelgi hilisemate hernhuutlike laulude osas on Rudolf Põldmäe täheldanud tõlgetes originaali „elegantse barokse luule” kujundlikku ja keelelist lihtsustamist, millega laule on kohandatud „eesti talupoja lihtsa arusaamise jaoks” (Põldmäe 2011: 155–156).

2.d. Morfoloogia

Kõige keeletespetsiifilisem tasand on morfoloogia. Otseses vormimoodustuses saavad võõrmõjulised nihked tähendada ainult seesuguste vormide taandumist, mille kasutamist eeskujukeeled ei soodusta. Eesti morfoloogias on niisugusteks vormideks ennekõike potentsiaali ehk võimalikkuse kõneviisi vormid, possessiivsufiksiga vormid ning mõningad väiksema kasutussagedusega käändevormid. Rahvalaulu vormikirevust on põhjalikult uurinud Juhan Peegel (2006 [1954]). Kirikulaulu vormistik on seni korralikult läbi analüüsitud, kuid esialgsel vaatlusel ei paku see midagi üllatavat. Possessiivsufikseid ega ka potentsiaali (mida kaasaegsetes proosatekstides rudimentaarselt veel esineb) seal täheldatud pole.

Üksikute vormide täpsem statistika võiks edaspidi võib-olla siiski minneid üldistusi võimaldada. Ent selleski osas on huvitavamaid tulemusi oodata pigem kirikulaulu kõrvutusest sama aja proosakeelega. Võib oletada, et luulevorm sundis otsima mitmekesisemaid vormivõimalusi, näiteks lühemaid käändevorme kohmakate kaassõnaühendite asemel jne. Verbi käändeliste vormide vaatlusest selgubki muu hulgas, et kui *mast*-vormi hakati vaimulikes proosatekstides sihipäraselt kasutama alles 1686. aasta Wastse Testamendi lõpuosas (Ross 2009: 893), siis 1656. aasta lauluraamatus esineb seda juba koguni kuus korda. Neist neljal juhul on *mast*-vormi igati oskuslikult rakendanud Martin Gilläus, nt sealsamas viidatud artikliski tsiteeritud kirikulau-

lus *Olle terwe tullemast*, aga ka lähedases funktsioonis *Ait-Jummal... Meidt hoidmast omma Warjo all* või *ellamast jo tüd'wat* jms. Kahel korral on vormi kasutanud Heinrich Göseken.

2.e. Süntaks

Eeldatavasti peaksid kõige drastilisemad puhtkeelelised erinevused rahva- ja kirikulaulu vahel ilmnema süntaksis. Regivärsi süntaks kajastab mõtte liikumist suulises kõnes ja traditsioonis, kirikulaulu süntaksis peaksid ilmnema kirjaliku lause keerukamad võimalused. Sealjuures on kummagi tekstitüübi süntaks muidugi lahutamatu seotud värsside organiseerimisega vastavalt kas parallelismirühmadeks või stroofideks. Eesti regilaulu süntaksit on põhjalikult uurinud Helle Metslang (1978 ja väitekirjal põhinevates artiklites). Vanema vaimuliku proosakeele morfosüntaktilisi arenguid on uurinud Külli Habicht (2001) ja tema õpilased (nt Penjam 2008). Kirikulaulu süntaks on aga paraku täiesti uurimata ala, nii et siinkohal saab välja pakkuda ainult väga esialgseid oletusi.

Regivärsi ehituses on pea- ja järelvärssidel erinev süntaktiline kaal. Tegevuse tähendus määratakse peavärsis, peavärsi tähendust modifitseerivad järelvärsid on süntaktiliselt vähem täielikud ja tihti elliptilised. Sünkretism, värsimahu piiratus ja kommunikatsioonitingimused ei luba regivärsis moodustada pikki ega keeruka struktuuriga värssse. Nii on ka peavärs tegelikult väga lihtsa ehitusega. Selle moodustavad tavalisima pikkusega ja lihtsaima süntaktilise, semantilise ja infostruktuuriga eesti keele lihtlaused. Järelvärsi pindstruktuur on peavärsi omaga kas identne või analoogiline. Analoogia saadakse ühelt poolt sõltuvushierarhia kõrgematasandiliste elementide (näiteks öeldise) elliptilise väljajätmisega, teisalt madalamatasandiliste elementide (näiteks täiendi) lisamisega. Kokkuvõttes on nii pea- kui järelvärsside struktuur lihtne ja võimalike variantide arv üsna piiratud. (Metslang 1978: 162–166.) Suulisest esinemissituatsioonist lähtuvalt ja arvestades parallelismirühmade pikkust, ei saa ka erinevate parallelismirühmade omavahelised süntaktilised seosed olla kuigi keerukad, sest kuulajatel ei oleks võimalik seesuguseid seoseid jälgida. Enamasti on järjestikuste parallelismirühmade peavärsid omavahel seotud rinnastavalt, ehkki esineb ka lihtsamat tüüpi alituseseid (*kui/siis*, *seal/kus* jms seoseid).

Võrdlemaks kirikulaulu süntaksit regilauluga tasub ilmselt kõigepealt välja selgitada värsside olulisemad morfosüntaktilised mustrid, mida aga kirikulaulude vormiküllust arvestades võib olla kümneid või sadugi. Järgmisel tasandil tuleks välja selgitada ühte stroofi kuuluvate värsside omavaheliste süntaktiliste suhete olulisemad mustrid.

Kirikulauludes moodustab stroof sageli terviku, milles mõte areneb dünaamiliselt esimesest värsist viimasele, kusjuures värsid võivad olla omavahel komplitseeritud süntaktilistes suhetes. Vajadus anda piiratud mahuga värsis edasi originaali tähendustervikut on sundinud tõlkijaid lahenduste otsimisel ilmutama leidlikkust. Kuivõrd varasemates tõlgetes ei suudetud keerukamate süntaktiliste seoste väljendamiseks veel adekvaatseid lausestusvõimalusi leida, võivad tõlkes fraasidevahelised seosed jääda ilma saksa originaali kõrvale võtmata raskesti hoomatavaks. Hilisemates tõlgetes pööratakse tõlke süntaktilisele mõistetavusele suuremat tähelepanu ja pigem loobutakse osa originaalfraaside edasiandmisest või teisendatakse mõtet või fraaside mahtu,

kui jäetakse tõlge süntaktiliselt häguseks. Ajapikku muutub värsi lausestus üha sujuvamaks ja pietistide tõlgetes on mõtte areng ka keerulisemates kohtades juba üsna selgesti jälgitav. Toodagu näiteks Michael Weisse (1488–1534) varaprotestantliku laulu „Den Vater dort oben” neljanda salmi tõlge 1656. aasta ja 1727. aasta lauluraamatust.

LR 1656

*Nimmitada mes on?
Ke sul maxap / kes on?
Keicke Heh ninck Heldusse
Techtaz meile Waistille;
Kes woip tulla ette?
(Sinno perrast on jo keick)
Maxma sinno Kette.*

LR 1727

*Üksige ep olle,
Kes siin tassuks sulle
Keik head, mis sa armsaste
Teinud meile waestele,
Kes jouab so ette
(Sest et keik so omma on)
Maksta sinno kätte.*

Vrd saksa originaaliga:¹

*Denn nichts ist zu melden /
dass dir möcht vergelten /
aller Gnad vnd Gütigkeit /
erzeiget vnser schwachheit.
Ey wie mag auff Erden /
weil alles dein eygen ist /
dir vergolten werden.*

Senistes vaatlustes on silma hakanud, et ühe olulise tegurina, mis eristab süntagmade seostamise viise regilaulus ja kirikulaulus ning kirikulaulu eriaegsetes tõlgetes, tuleb esile siire ehk anžambmaan. Regivärsis kattuvad süntagmade ehk sisuliselt kokkukuuluvate sõnarühmade piirid värsipiiridega ja siiret ei esine (Põldmäe 1978: 50). Kirikulaulude saksa originaalides esineb siiret mõningal määral juba varaprotestantlikul ajal, kuid XVII sajandil hakatakse seda veelgi rohkem kasutama. Eesti esimeses värsstõlkes (LR 1656) siiret praktiliselt pole. Tugevat siiret leidub ainult ühes Martin Gilläuse tõlkes. Paaris kohas esineb nõrka siiret, mis on pigem liigitatav ebasiirdeks, mille olemasolu Jaak Põldmäe isegi regivärsis tuvastab (1978: 50). XVIII sajandi pietistlikud tõlkijad aga asusid siirde võimalusi mõtte äramahutamiseks väga hoogsalt kasutama, rakendades tugevat siiret ka lauludes, mille saksa originaalis siire täiesti puudub, nt juba viidatud laulu 3. salmis:

LR 1727

*Wotta wasto Loja!
Omma aino Poia
Läbbi tänno, anna nüüd
Andeks meie patto süüd,
Wotta kitust sulle,
Armas önnisteggia,
Te, mis pudub meile.*

¹ Saksa originaaltekst esitatakse siin Heinrich Stahli käsiraamatu järgi; jälgitavuseks paigutatakse eri värssid eri ridadele.

Eesti laulutõlgete siire on pigem puhttehniline nipp kui sisuliselt põhjendatud kunstikavatsuslik võte, aga tõenäoliselt harjutas ka seesugune siirde kasutus kirikulaulu lauljaid keerulisemate süntaktiliste liigendustega. Ingrid Rüütel on täheldanud siiret ka uuemas rahvalaulus, pidades seda kirjandusliku värsivormi mõjuks (Rüütel 2012 [1969]: 331). Tundub usutav, et siirde kasutamisele uuemas rahvalaulus on soodsa pinnase rajanud just kirikulaulude tõlked.

3. Kokkuvõtvaid oletusi

Visandatud keelelised kõrvutused omaette ei pruugi olla kuigi tähendusrikkad, isegi kui need lõpuni välja arendada, ent üheskoos peaksid need võimaldama senisest fundeeritumalt arutleda moodsa eestikeelse kultuuri tekkemehhanismide üle. Esialgseks tööhüpoteesiks on, et XIX sajandil sündinud moodne eesti kultuur oli oma tekkeviisist tingitult eriti rabe. Ajalooliselt kujunenud põhjustel pandi vana omakultuur (st paganlik, suuline, läänemeresoomeline komponent) ja uus juurdeõpitud euroopalik kultuur (st kristlik, kirjalik, saksa keele ja kultuuri kaudu saadud komponent) kokku üsna mehhaaniliselt. Või, õigemini, jäeti suures osas üldse kokku sulatamata: vana visati lihtsalt kõrvale ja selle asemele kanti uued elemendid üksüheselt saksa keelest üle.

Niisugusel väitel saab olla alust ainult võrdluses teiste kultuuridega. Suurrahvastega võrreldes on olulisimaks erinevuseks asjaolu, et eestlastel puudus kesk- ja varauusajal omakeelne eliit. Eestikeelset kirjakultuuri hakkas pärast reformatsiooni arendama saksa emakeelne eliit, mistõttu eestikeelne suuline traditsioon ei saanud sellega loomulikult viisil kokku sulada. Eriti selgelt tulebki see ilmsiks uue luuletüübi, stroofidesse jagatud silbilis-rõhulise ning lõppriimilise luule ülevõtul. Nagu Mart Mäger seda riimi osas kokkuvõtlikult on sõnastanud, võeti uus vorm üle korruga ja n-õ valmis kujul esimestes juhuluuletustes ja levis seejärel lauluraamatute kaudu (Mäger 1971: 129–130). Tundub, et eesti keeles toimus see hüpe järsemalt kui näiteks naaberrahvaste lätlaste ja soomlaste juures.

Soome keel on lähedase sugulaskeelena eesti keelele paljuski sarnase struktuuriga, nii et lingvistiliselt oleksid soome ja eesti arengud hõlpsasti kõrvutatavad. Ka soome rahvalaul on eesti vanale regivärsile mitmes mõttes lähedane. Samas on kristliku kultuuri kandumine soome keelde toimunud oluliselt teistmoodi kui eesti keelde. Peamiselt seetõttu, et vahendajateks olid enamasti soome emakeelega vaimulikud. Tänu sellele oli soomekeelse vaimuliku luule areng mitmeplaaniline ja rikas ning XVI–XVII sajandil katsetati tõlkimisel erinevaid lahendusi: kalevalavärssi, alliteratsiooni, jambilisi ja trohheilisi riimitud värsse ning nende erinevaid kombinatsioone (Kallio 2014). Keele struktuurile võõra jambi „kodundamisel” rakendati soome kirikulauludes oma keelest lähtuvaid võtteid (Leino 1985: 1126). Läti vaimuliku luule traditsioon peaks oma ajalooliselt kujunemismehhanismilt olema eesti omale lähemal, sest uue kultuuri vahendajateks olid sealgi peamiselt saksa emakeelega pastorid, mõne üksiku erandiga. Samas on läti keel indoeuroopa keelena struktuurilt saksa keelele lähemal, mis peaks ülekande tegema keeleliselt kergemaks. Võib-olla veelgi olulisem on see, et läti rahvalaul, daina, on vormiliselt stroofiline nelikvärss (Bula 2012). Ehkki sealgi lõppriimi sihipäraselt ei rakendata, võib dainades esineda kokkulangevaid värsilõppe. Igatahes on dai-

nad stroofilise ehitusega lõppriimilistele kirikulauludele palju lähedasemad kui eesti regivärss (või soome kalevalavärss). See võis soodustada loomulikumat üleminekut. Nii on vähemasti katoliikliku tõlkija Georg Elgeri lauludes (1621), kus esimest korda kasutati läti keeles meetrumit ja lõppriimi, täheldatud ühtlasi rahvalaulude poetiliste võtete kasutamist (Vanags 2008: 178). Loomulikumat üleminekut aitas tõenäoliselt tagada seegi, et Lätis ei paista olevat olnud sellist Opitzi-vaimustuse äkkpuhangut nagu Eestis. Esimene silbilis-rõhulise värsisüsteemiga lauluraamat ilmus seal alles 1685.

Eesti vaimuliku luule teke näib olevat olnud kaheti keeruline: selle loojad olid võõra emakeelega, kusjuures sihtkeel oli neile ehituselt täiesti võõras ja ka varasem sihtkeelne luule oli uuest ülekantavast luulevormist täiesti erinev. Ülekanne toimus pealegi eriti järsult. Esimese lauluraamatu tõlkijad väidavad oma eessõnas küll, et „mitte palju aastaid tagasi” on keegi Tartu jesuiit välja andnud silmapaistvalt hästi värsistatud lõunaeestikeelsed laulud, aga lähemaid andmeid selle värsistuse kohta pole. Vaatamata katsetele ka eesti kunstilises luuletõlkes pikemat eelarengut tuvastada (Neithal 2005), näib luterlik kirikulaul ise olevat liikunud siiski ühe hüppega kohmakast proosatõlkest (LR 1637) otse Opitzi reeglite järgi lihvitud meetrilises mõttes ülladusasse silbilis-rõhulisse lõppriimilisse tõlkesse, mis eesti keele sisemistest reeglitest ja kogu varasemast luuletraditsioonist kuigivõrd ei hooli (LR 1656). Kiiret ja järsku üleminekut soodustasid arvatavasti Opitzi jüngri Paul Flemingi Tallinna-seosed ning temast ajendatud üldine luulebuum. Mõistmaks, mida 1656. aasta lauluraamat eesti luulevormiga tegi, oleks huvitav ühesugustelt alustelt kõrvutada eesti, läti ja soome hilisemaid kirikulaulu värsistusi ja XIX sajandi kunstluulet tervikuna.

Samas ei pruukinud üleminek regivärsilt silbilis-rõhulisse vaimulikku luulesse olla ka eesti keeles siiski nii mustvalgelt ühene, nagu lauluraamatute järgi näib. Tegelikult on meiega traditsioonis täheldatud ülemineku vorme, mida pole aga seni piisavalt uuritud. Näiteks on Kristi Salve juhtinud tähelepanu vaimulikele värsikestele, mille esimesed teadaolevad näited avaldati 1817. aastal ajakirjas Beiträge (Salve 1996; Salve, Oras 2014). Vaja oleks kindlasti lähemalt uurida ka regivärsilisi Maarja-laule, mida siingi viidatud antoloogias leidub märkimisväärsel hulgal. Võib-olla selguks siis, et eesti keeles ja kultuuriski on oma ja laenatud osa märksa sidusamalt seotud, kui pealtnäha paistab.

Teema uurimist finantseerib Eesti Teadusagentuur personaalse toetusega PUT550 „Kultuurinihe eesti keeles 17./18. sajandil”.

Allikad

ERLA = Eesti rahvalaulud. Antoloogia. I–IV. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1969–1974. (Kirjandusmuuseumis sisestatud versioon.)

LR 1637 = Hand- und Haussbuches Für die Pfarherren und Haussväter Esthnischen Fürstenthumbs / Ander Theil / Darinnen das Gesangbuch / Zusampt den Collecten und Praefationen. In Teutscher und Esthnischer Sprache angefertigt / und auff eygenen Kosten zum Druck übergeben / Von M. Henrico Stahlen /

- Pastoren an S. Catharinen Kirchen / Probste in Wirrland und Jerwen / und des Königl: Consistorij Assessoren. Revall / Druckts Christoff Reusner der äter / Gymnasij Typogr. (DIGAR-i versioon.)
- LR 1656 = Neu Ehtnisches Gesangbuch / Worinnen die Kirchen-Gesänge Sel. Hn. Lutheri und anderer Gottseligen Männer in die gewöhnliche Melodeyen und gleiche Reimen verfasst sind. Zum Aufnehmen der Gemeine Gottes in Ehstland wolmeintlich verfertigt und zum Druck übergeben Von Etlichen Pfarrherren im selbigen Lande. Reval / Gedruckt bey Adolph Simon / Gymn. Buchd. (DIGAR-i versioon.)
- LT 1673 = Neu Eestnisches Gesangbuch / Worinnen die Kirchen-Gesänge Sel. Hn. Lutheri und anderer Gottseligen Männer in die gewöhnliche Melodeyen und gleiche Reimen verfasst sind. Zum Aufnehmen der Gemeine Gottes in Eestland wolmeintlich verfertigt und zum Druk übergeben Von Etlichen Pfarrherren im selbigen Lande. Mit Königl. Majest. zu Schweden gnädigster Freyheit. Reval / Gedruckt und Verlegt durch Adolph Simon. (DIGAR-i versioon.)
- LR 1685 = Wastne Tarto Mah Keele Laulo Rahmat / Kumman egga suhre / kah töiste Puha- n. muh Saisusse Laulo / sahwa löitus / kumma ennemuste sest önsast Luterussest / n. muist põhist Mehist omma tettu n. ülleskirjotetu / nühd monnest Tartomah Kerk Issandist Sönnä ütte sündmisse kombel kokkusäetu n. üttewihdu. Jummalä Auwusz n. temma Koggodusse Tullusz. Rijan / Prentitu Johann Georg Wilkessa / Kunninglikko Rahmato Prentja man. (DIGAR-i versioon.)
- LR 1690 = DIGAR-i tiitelleheta versioon.
- LR 1694 = Ma Kele Laulo Ramat / Kummas Önsä Lutri / ja mu pühha Meeste Sure-Pühha- ja muid Ihho ning Hinge Häddas tarwiks tullejad Laulo leietakse. Riga / Gedruckt bey Johann Georg Wilcken / Königl. Buchdrucker. (DIGAR-i versioon.)
- LR 1727 = Eesti-Ma-Rahwa Laulo-Ramat, Mis sees Önsä Lutterusse ja muud teised wannad ning ued kaunid Laulud on üllespandud / Mis Üks öige Risti-Innimenne Keige Pühha- ja mu Päwade sees Jummalä Kitusseks / ja omma Süddame Öppetusseks / Mainitusseks / Parrandamisseks ning Rõmuks woib tähhele panna, luggeda ning laulda. Trükkitud 1727. Aastal. [Tallinn.]

Kirjandus

- B u l a, Dace 2012. Priekšvārds. Foreword. Vorwort. Предисловие. – Krišjānis Barons. Latvju dainas. Latvian Folksongs. Interlinear translation. Lettische Volkslieder, Interlinearübersetzung. Латышские народные песни. Подстрочники. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts.
- H a b i c h t, Külli 2001. Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 10.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- K a l l i o, Kati 2014. Kalevalameter in the 16th and 17th Century Literate Poems. – Regilaulukonverents. Regilaulu teisenemised ja piirid. The Transformations and Borders of *regilaul*. 26.–27. novembril 2014 Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis. Ettekannete teesid. Koost ja toim Janika Oras, Taive Särg. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv, lk 19–20.

- L a b i, Kanni 2006. Eesti regilaulude verbisemantika. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 18.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- L a u g a s t e, Eduard 1974. Regivärsilise rahvalaulu stiilist. – Eesti rahvalaulud. Antoloogia. IV. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, lk 20–44.
- L e i n o, Pentti 1985. „Eesti värsiõpetuse” võimalused. – Looming, nr 8, lk 1118–1132.
- M e t s l a n g, Helle 1978. Süntaktilisi aspekte eesti regilaulu värsiparallelismis. Tallinn. (Samal aastal kaitstud venekeelse kandidaadiväitekirja aluseks olnud eestikeelne käsikiri.)
- M ä g e r, Mart 1971. Riimi üldküsimusi. – Looming, nr 1, lk 123–132.
- N e i t h a l, Reet 2005. Reiner Brockmannist ja eesti (tölke)luule vanusest. – Keel ja Kirjandus, nr 2, lk 92–98.
- O n g, Walter J. 1982. Orality and Literacy. The Technologizing of the Word. London–New York: Methuen.
- P a u l, Toomas 2002. Kirikulaulust, mentaliteedist ja matusekommetest. – Emakeele Seltsi aastaraamat, nr 47 (2001). Tallinn: Emakeele Selts, lk 46–62.
- P e e g e l, Juhan 2004. Nimisõna poeetilised sünonüümid eesti regivärsides. Teine, läbivaadatud ja ühtlustatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- P e e g e l, Juhan 2006 [1954]. Eesti vanade rahvalaulude keel. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- P e n j a m, Pille 2008. Eesti kirjakeele *da-* ja *ma-*infinitiiviga konstruktsioonid. (Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis 23.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- P ö l d m ä e, Jaak 1978. Eesti värsiõpetus. Tallinn: Eesti Raamat.
- P ö l d m ä e, Rudolf 2011. Vennastekoguduse kirjandus. (Eesti mõttelugu 101.) Tartu: Ilmamaa.
- R o s s, Kristiina 2009. Kirjaliku eesti lause poole. Tähelepanekuid paari käändelise verbivormi ja neid sisaldavate tarindite kirjakeelde sügenemisest. – Keel ja Kirjandus, nr 12, lk 889–907.
- R o s s, Kristiina 2013. Riimi sunnil sündinud elukas. – Keel ja Kirjandus, nr 7, lk 522–528.
- R u t i k u, Siret 2001. Kiriku Laulu- ja Palveraamat saksa filoloogi pilgu läbi. – Kelle laule me laulame? Hümnoloogiline kogumik Kiriku Laulu- ja Palveraamatu 10. aastapäeva tähistamiseks. Tallinn: EELK Konsistoorium, lk 46–56.
- R ü ü t e l, Ingrid 2012 [1969]. Eesti uuema rahvalaulu kujunemine. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi Teaduskirjastus.
- S a l e m a n n, Georg, G ö s e k e n, Heinrich, G i l l ä u s, Martin 1656. An- und Vorrede an den günstigen Leser. – Neu Ehstnisches Gesangbuch / Worinnen die Kirchen Gesänge Sel. Hn. Lutheri und anderer Gottseligen Männer in die gewöhnliche Melodeyen und gleiche Reimen verfasst sind. Zum Aufnehmen der Gemeine Gottes in Ehstland wolmeinentlich verfertigt und zum Druck übergeben Von Etlichen Pfarrherren im selbigen Lande. Reval: Gedruckt bey Adolph Simon / Gymn. Buchd.
- S a l v e, Kristi 1996. Estnische geistliche Verse. – Congressus Octavus Internationalis Fenno-Ugristarum. Jyväskylä 10.–15.8.1995. Pars VI. Ethnologia & Folkloristica. Redigerunt Heikki Leskinen, Risto Raittila, Tõnu Seilenthal. Jyväskylä: Moderatores, lk 379–383.
- S a l v e, Kristi, O r a s, Janika 2014. Veel üks katse mõista värsikesi. – Regilaulukonverents. Regilaulu teisenemised ja piirid. The Transformations and Borders

- of *regilaul*. 26.–27. novembril 2014 Tartus Eesti Kirjandusmuuseumis. Ettekan-
nete teesid. Koost ja toim J. Oras, Taive Särg. Tartu: Eesti Rahvaluule Arhiiv,
lk 9–10.
- S a r v, Mari 2008. Värsimõõt ja hõimutunded: kvantiteedireeglid eesti regilaulus.
– Keel ja Kirjandus, nr 6, lk 409–420.
- S o o s a a r, Albert, M a s i n g, Uku 1999 [1956]. Kolme sajandi eest värsistatud
lauluraamatust. – U. Masing, Eesti vanema kirjakeele lood. Tartu: Ilmamaa,
lk 59–90.
- T e d r e, Ülo 1974. Eesti rahvalaulude kogumine ja publitseerimine. – Eesti rahva-
laulud. Antoloogia. IV. Toim Ü. Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, lk 77–89.
- V a n a g s, Pēteris 2008. Latvian texts in the 16th and 17th centuries: Beginnings
and development. – Common Roots of the Latvian and Estonian Literay Lan-
guages. Toim K. Ross, P. Vanags. Frankfurt am Main–Berlin–Bern–Bruxelles–
New York–Oxford–Wien: Peter Lang, lk 173–197.

From runo verse to hymns: How and why compare old sublanguages

Keywords: translations of Lutheran hymns, oral vs. written culture

The article discusses the chances of elucidating the underlying mechanisms of the emergence of modern Estonian culture, based on a linguistic comparison of the runo verse and the old translations of Lutheran hymns, and presents a few preliminary results of this approach. Modern Estonian-language culture emerged in the 19th century as a hybrid combining the old genuine traditional oral culture and the newer European written culture mediated by Germans. In the mind of a 18th-century Estonian peasant those two cultures still led a relatively independent existence. The old genuine culture was, among other things, represented by the runo songs (*regilaul*) conveyed by active oral tradition. The most familiar texts of the new, mediated culture were those of the Lutheran hymns sung jointly at church every Sunday. This was a period when practically every speaker of Estonian had some experience of both runo and church songs, while the sublanguages of either type of songs were reflecting as well as affecting their way of thinking. To enable a comparison of those two sublanguages two respective text corpora are being compiled. The article brings a few lexical, morphological and syntactic examples of the differences between the runos and the church songs of the time. The revealed contrast between the two sublanguages is enormous. Preliminary results suggest that in Estonia the transition from an oral language and culture to a written one was abrupt and spasmodic. As a preliminary working hypothesis, we suggest that as far as Estonians had had no vernacular elite since the Middle Ages and most of the new ideas were mediated to them by intellectuals whose mother tongue was German, the birth of modern Estonian culture must have been particularly rash and raw as compared not only with European big nations, but also with their neighbouring peoples like Finns or Latvians.

*Kristiina Ross (b. 1955), PhD, Senior Researcher, Institute of the Estonian Lan-
guage, kristiina.ross@eki.ee*